

graški kolizej

gertraud
strempl-ledl

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

bidermajerski razvedrilni center

Arhitekta graškega Kolizeja Josefa Benedikta Withalma (1771-1865) lahko opišemo kot najbolj zagretega podjetnika bidermajerskega Gradca. Njegovemu čutu za poslovne dejavnosti se moramo zahvaliti, da je Gradec dobil prvi odmevni zabaviščni center v modernem pomenu že v 19. stoletju, v okviru širitve mesta prek zgodovinskih meja utrjenega jedra.

Withalмовo delovanje v službi Kasparja Andreasa von Jakominija¹ je znano od leta 1790. Jakomini je na prehodu k Železnim vratom (Eisernes Tor) oblikoval prvi veliki trg južno od mestnega zidu, ki še danes nosi njegovo ime. Jakominijev koncept osrednjega trga, s katerega radialno vodijo ulice, je še danes prevladujoč urbanistični pristop v središču Gradca, na podlagi katerega so se v času historicizma razvili tudi deli mesta na levem bregu Mure. Josef Benedikt Withalm je okoli leta 1814 od očeta prevzel gradbeno podjetje. Poleg mnogih stanovanjskih in poslovnih hiš v predmestju Jakomini, t. i. Jakominivorstadt, je zgradil tudi t. i. Železno hišo (Eisernes Haus) v predmestju (Murvorstadt), ki so jo leta 2003 priključili sosednjemu muzeju – Kunsthaus Graz. Njena fasada je spomeniško zaščitena.²

Ker Withalm svoje izobrazbe gradbenega mojstra ni pridobil v Gradcu, mladostna leta je namreč med drugim preživel v Dolnji Avstriji in izobraževanje za arhitekta verjetno zaključil na Dunaju,³ so graški stavbeniki nasprotovali Jakominijevi odločitvi za Withalma. Tako je moral Withalm pri cehu »prostiti (...), da ga kot zidarskega mojstra preverijo in sprejmejo«, preden je lahko uradno začel s svojim delom gradbenika v Gradcu.⁴

Njegovo premoženje, ki ga je pridobil v dokaj kratkem času, ni temeljilo na zaslužku v službi za Jakominija, temveč na dobičku tovarne barv in firneža, ki jo je Withalm zgradil v mestnem predelu Schönau. Tovarna, ki je bila blizu predmestja Jakomini, je bila specializirana za lesene petrificirane izdelke, torej obdelavo lesa do trdote kamna. V mnogih vežah bidermajerskih palač še vedno najdemo originalni tlak iz teh kosov lesa, ki je v enako dobrem stanju kot litoželezno ogrodje stopnišča, najbolj inovativne gradbene tehnike 19. stoletja, ki jo je Withalm kot eden prvih uporabil pri gradnji Železne hiše.⁵

Withalm je v Schönau, na območju Zimmerplätze (danes ulica Zimmerplatzgasse), zgradil svojo tovarno, zraven pa tudi svojo stanovanjsko hišo. Njegove parcele so se torej nahajale v novo nastajajočem predelu mesta Jakomini, ki je imel zaradi svoje lege neposredno zraven utrjenega mestnega središča in načrtovanih novih kompleksov močan razvojni potencial. Deli mesta na levem bregu Mure so bili še zelo podeželski, saj so bili od srednjeveškega mesta ločeni z utrdbo in širokim Galcisjem.

Colloseum – Colliseum – Coliseum

Na začetku so prostor med trgom Jakomini (Jakominiplatz) in Zimmerplatz ob Muri zasedale številne manjše stanovanjske hiše, razne obrti in tovarne, obdane z velikimi parki.⁶ Z izgradnjo Kolizeja, do takrat največjega zabavišnega središča, je Withalm povečal privlačnost predmestja. Prilagodljivi prostori njegovega Kolizeja so bili dopolnitev starejšim, reprezentativnejšim prireditvenim prostorom v utrjenem delu mesta. Schlossar poroča, da je bila predvsem »(...) za večje plesne na voljo le dvorana Redoute (Redoutensaal) v stanovskem gledališču, druge dvorane so bile bodisi manjše bodisi za pravo mestno prebivalstvo preveč oddaljene.«⁷

Withalm je torej izkoristil prostorske težave in s tem razširil svoj podjetniški portfelj. Iz lastnika tovarne in gradbenega mojstra⁸ se je razvil v večstranskega podjetnika, organizatorja prireditev z daljnovidnostjo za kulturne novosti, ki so nagovorile široko množico mestnega prebivalstva.

Withalm je že leta 1830 pri graškem magistratu vložil načrt za poslopje, t. i. »Coliseum« (Kolizej), ki so ga strokovnjaki zaradi velikosti in namena v celotni državi opisovali kot kuriozitetu. Naziv Coliseum, ki so ga uradniki vedno znovali zapisovali kot Colloseum in Colliseum, je izpričeval namen, ki ga je imel Withalm s svojo gradnjo. Stavba, ki jo je zgradil nedaleč od svoje tovarne in doma,⁹ naj bi prvotno – tako se glasi njena namembnost v protokolu o gradbenem postopku – omogočila nastanitev vojske med vojaškimi pohodi in tako lastnike hiš osvobodila dolžnosti nastanitve.¹⁰ V preostalem času je bila stavba namenjena zabavnim prireditvam, plesom in kongresom, zato jo literatura omenja tudi kot »Erster Grazer Congress« (Prvi graški kongres).¹¹

Arhitektura kot kulisa

Lokacijo Kolizeja in njegovo prostorsko obsežnost prikazuje Withalmov načrt zemljiške posesti v Tehničnem slikovnem atlasu tovarn (Technischer Fabriks-Bilder-Atlas). Če se mu približamo z ulice Zimmerplatzgasse (na poznejšem načrtu iz leta 1849 se imenuje tudi Coliseums Straße), sta na obeh straneh vhoda v Kolizej Withalмовi stanovanjska hiša in tovarna. Prek vrta Kolizeja pridemo do glavnega vhoda velike štirikotne stavbe. Glavna fasada, ki jo je Withalm upodobil tudi na svojem pisemskem papirju, je temeljila na 14 vertikalnih oseh, na sredi pa je stalo za 4 osi široko stebrišče, oblikovano kot rizalit.¹² V pritličju so bila razvrščena pravokotna okna, pri čemer je bila skrajna vertikala poudarjena s polkrožnim portalom, skozi katerega se je prek stranskih sob vstopalo v veliko glavno dvorano. V nadstropju so bila okna s polkrožnimi loki, ki so bila reliefno poudarjena. Stebrišče toskanskega reda je imelo v pritličju štiri vhode, deljene z balustrado, v nadstropju pa so bila štiri zastekljena okna s polkrožnim lokom. Na ogredju je bilo napisano Withalm's

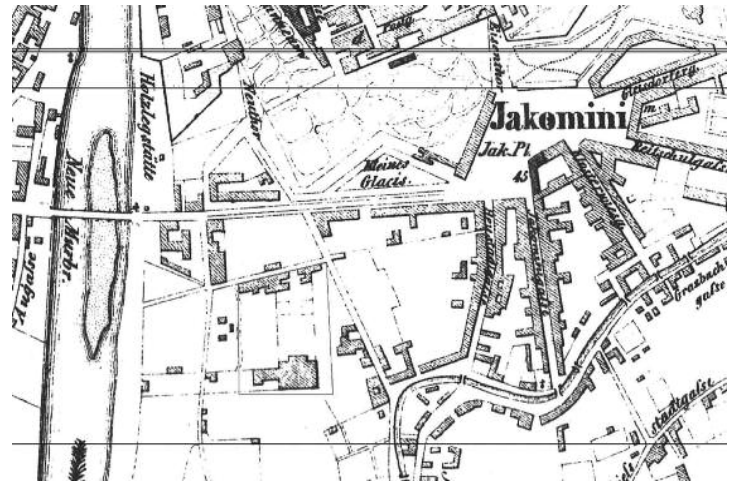

Coliseum, v timpanonu je bila ura. Druga umetniška oprema timpanona je na zgodovinskih upodobitvah vidna le deloma, toda Schlossar piše o odličnih slikarjih Josefa Kuwassega, ki naj bi krasile fasado in notranjost Kolizeja, ter o izvirnih in okusnih arabeskih poslikavah slikarja Adalberta Uitzta, ki so krasile dvorane.¹³

Glavna fasada Kolizeja je s svojo velikostjo in obliko naredila precejšen vtis na graško prebivalstvo, čeprav so sodobniki konstrukcijo kupole, ki je bila deloma steklena in je štrlela izza zatrepa portika, označili za precej čudno. Druge fasade monumentalne zgradbe so bile arhitekturno dokaj nerazčlenjene in so bolj spominjale na vojaško utrdbo. Njihov videz je bil odločilno povezan z namembnostjo stavbe. Do leta 1873 Gradec namreč ni imel dovolj vojaških zgradb. Meščani so bili do takrat obvezani v zasebnih prostorih namestiti vojsko, ki je korakala skozi mesto. Literatura tako pogosto govori o »Quasi-Kaserne« (kvazi vojašnicah).¹⁴ Namestitev vojakov po celem mestu je povzročala veliko težav tako dajalcem prenočišč kakor tudi nastanjeni vojski.

Josef Benedikt Withalm je bil prvi, ki je prepoznal ta prostorski in organizacijski problem in na njegovi podlagi razvil idejo o gradnji Kolizeja, začasnega bivališča vojske v času manevrov, ob tem pa ustanovili tudi Zavod za zavarovanje vojaških namestitev (Militär-Einquartierungs-Assecuranze). Ta »zavarovalnica« je zasebnim dajalcem prenočišč omogočila, da so dolžnost namestitve prepisali na Withalma, ta pa si je tako zagotovil zasedenost prostorov v Kolizeju. Withalm je svoje zavarovanje oglaševal ob ugodnih pogojih za vse udeležence: »Vojak pri tem veliko pridobi, saj živi bolj udobno skupaj s tovariši, hitreje pride do zbornega mesta (...), kot če bi bil nameščen daleč proč; vojaškim in civilnim uradom je olajšan nadzor, ob tem pa pridobim tudi jaz, saj se je preko te cenjene ustanove zavarovalo že več kot dva tisoč hiš.«¹⁵ V tem dopisu je Withalm opozoril, da bodo članom vojske v Kolizeju ponudili tudi razne zabavne prireditve, na primer »pojedino na pustni torek za vse gospode podoficirje in garnizonski ples«.¹⁶ Ker je bila delna vojaška uporaba načrtovanega Kolizeja določena že pred začetkom gradnje, se je moral Withalm pri svojih načrtih prilagoditi željam mestnih vojaških in civilnih uradov. Njihovi predpisi so zahtevali posebno »okrepitev vseh glavnih zidov v pritličju (...) zaradi namestitve moštva v prvem nadstropju, prvo nadstropje naj bi zaradi velike dolžine podprli z močnimi nosilci in stebri, spremenila naj bi se tudi višina prostorov v nadstropju (...)«.¹⁷ Spremembe, ki jih je zahtevala gradbena komisija, so Withalmu verjetno močno povečale stroške gradnje, zato se je v pismih z uradniki boril za ugodnejšo rešitev.

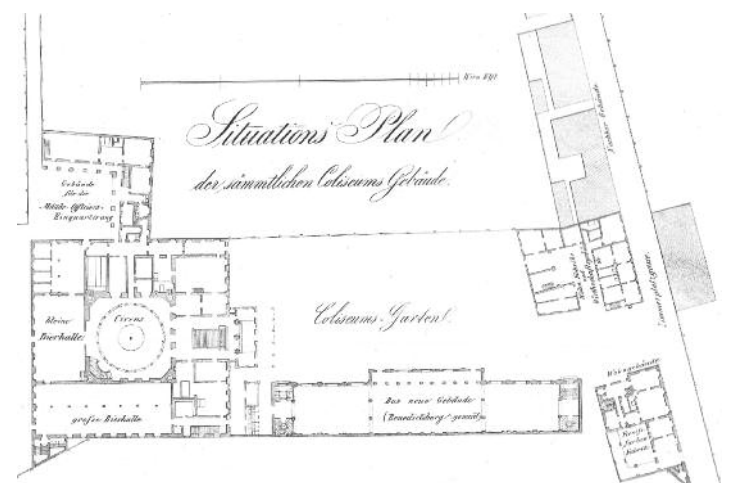
Withalm je poskušal pospešiti gradnjo, saj je bila namestitev vojske že zagotovljena. Zagotoviti pa je moral tudi zasedenost 600 postelj v času pred velikimi manevri in po njih (v času manevrov je lahko namestil do 1400 mož), zato je prosil tudi okrajne oblasti, da na svojem območju opozorijo na ugodne možnosti prenočitve v Kolizeju. V mislih je imel predvsem romarje, ki so potovali po katoliških deželah. V Kolizeju so lahko prespali za en krajcar. Withalmov načrt je bil še obširnejši, saj so poleg namestitve vojske velike dvorane Kolizeja nudile tudi možnosti za ples, koncerte in kongrese. Withalm omenja predvsem za 20 let obljubljene »brezplačne plesne v petih dvoranah, ples zavarovanih lastnikov hiš in ples kmetov ter že omenjeni garnizonski ples«.¹⁸ Pri vseh načrtovanih praznovanjih je bilo jasno, da mora biti arhitekturni okvir ustrezno slovesen, zato je bilo treba umetniško izoblikovati prireditvene dvorane, ki so morale imeti drugačen značaj kot vojašnice v južnem delu stavbe, in jih ustrezno priložnosti tudi lepo okrasiti. Schlossar v svoji predstavitvi Kolizeja opisuje prostorsko precej obsežen program, ki je sestavljen iz »(...) velikanske dvorane, koncertne dvorane, velike in male pivnice in omenjene rotunde s kupolo«.¹⁹ Najbolj nenavaden prostor Kolizeja je bila osrednja prireditvena dvorana, t. i. »Circus«, s pokritim dvoriščem in atraktivno kupolasto konstrukcijo, ki je počivala na 24 stebrih in je bila deloma pokrita z debelimi steklenimi ploščami. Prerez skozi kupolno konstrukcijo kaže tehnične in umetniške podrobnosti, zapis na zadnji strani načrta iz leta 1839 pa spodbija izključno Withalmovo avtorstvo zgradbe. Zapis se glasi: »Z ozirom na komisijski protokol 26. februarja 1839 (...) zarisal in skiciral Anton Ohmeyer, februar leta 1839.«²⁰ Ohmeyer je bil član najbolj znane družine tesarjev

Slika 1: Predmestje Jakomini, izsek iz mestnega načrta Gradca, 1843. Označena je Wilthamova parcela za Kolizej. Vir: Schreiner, Gustav, Grätz; Graz

Slika 2: Peter Cook, Colin Fournier; Muzej Kunsthaus Graz, Deželni muzej Joanneum, Foto: Nicolas Lackner

Slika 3: Načrti za Kolizej, vir: Allgemeiner statistisch-topographischer und technischer Fabriks-Bilder-Atlas der österreichischen Monarchie, Graz, 1843, 1. in 2. izdaja

Slika 4: Withalmov pisemski papir, vir: Graški mestni arhiv, mapa: Kolizej

Slika 5: Withalmov Kolizej, vir: Vinzenz Reim, barvna radiranka, 1840, StLA_OBS_Graz_II_GA9

Slika 6: Kolizej – pogled z juga, litografija, 1839, vir: StLA_OBS_Graz_I_GA9.

iz Gradca; brez njene udeležbe v tem času ni potekal noben večji gradbeni projekt.²¹ Z Withalmom ni bil v tesnem stiku le zaradi sorodne obrti, mejila so tudi njihova velika posestva v predmestju Jakomini. Tako ni nič čudnega, da je tako velik projekt, kot je gradnja Kolizeja, verjetno nastajal v sodelovanju. Kupolasta dvorana v slogu panteona²² je bila na prvih prireditvah v Kolizeju prava atrakcija. Schlossar opisuje prvo javno prireditev 10. septembra 1839, koncert glasbenika Leopolda Janse, ko niti še niso bili dokončani vsi prostori. Prava otvoritev je potekala 24. novembra 1839, ko je v različnih dvorinah hkrati igralo več godb, v velikanski dvorani pa je potekala večerna plesna prireditev. Withalm, ki se je odtlej podpisoval »Fabriks- und Coliseumsbesitzer« (lastnik tovarne in Kolizeja), si je zlasti želel umetniških izmenjav z glasbenimi mojstri z Dunaja, ki je bil z njimi mnogo bogatejši. Kmalu po javni otvoritvi je namreč tudi dvorni glasbeni direktor Philipp Fahrbach izvedel več koncertov, ki so jim sledili plesi. Posebno navdušena je bila graška publika nad »plesnimi improvizacijami«, na katere je vabil Fahrbach: »Obiskovalci so pri blagajni oddali kratke naloge v obliki valčka v dolžini od enega do štirih taktov in Fahrbach je iz teh kratkih tem na hitro improviziral valčke, jih prepletel s svojimi idejami, jih kar tam uglasbil in odigral s svojim orkestrom.«²³ V otvoritvenem letu je potekala še humoristična prireditev z naslovom »Wien in Grätz« (»Dunaj v Gradcu«), na kateri so z značilno glasbo uprizorili zabaviščne lokacije Dunaja. Fahrbachovo bivanje v Gradcu je trajalo do konca leta, svoj angažma pri graškem Kolizeju je zaključil z uprizoritvijo Beethovnov »Schlacht von Vitoria« (»Bitka pri Vitoriji«) in z najnovejšo lastno kompozicijo, valčkom »Alpenluft« (»Alpski zrak«), ki ga posvetil Štajerski.

Withalm je pri trženju svojega Kolizeja kot prireditvene dvorane uporabljal profesionalno podporo. Angažiral je dunajskega aranžerja Johanna Maus, ki je leta 1840 med drugim v Kolizeju uprizoril »veliko alegorično pustno zabavo« na temo »Pust v Benetkah« in »Brigitten - sejem v dunajskem Eliziju.«²⁴ Pri tem ni varčeval ne pri količini dela ne pri stroških, saj je aranžer za dekoracijo v Kolizeju izdelal kopijo »Trga sv. Marka iz Benetk« in »čarobni vrt Armidex«. Ti bleščeči zabavi, ki sta se poleti razširili tudi na »iluminirani vrt«, sta tako privlačili graško publiko, da so ju morali pogosto ponavljati. Kljub veliki kapaciteti Kolizeja (sprejel je več kot tisoč ljudi) na prireditvah z iluzionističnimi efekti ni bilo dovolj prostora za vse obiskovalce.

Withalm je svoje zabavišče znal ponuditi tudi kot kraj socialnega izenačenja. Posebnim skupinam prebivalstva je redno nudil prost vstop, za polno zasedenost dvoran pa je zadostovala že ustna propaganda. Obiskovalce so na prireditvah zabavali z glasbo in plesom, bistveni del razvedrilnega koncepta pa je bilo tudi zabavanje publike z različnimi kuriozitetami in nenavadnostmi: predstavami akrobatov in cirkuških skupin, občudovati je bilo mogoče neevropske narodnostne skupine, npr. afriške beduine, nastopali so akrobati na konjih in prirejali turnirje. Najbolj nenavadna pa je bila gotovo zimska predstava z imenom »Petersburg in Grätz« (»Peterburg v Gradcu«), ki je nastala ob pomoči hude zime leta 1841. Withalm je dal v vrtu Kolizeja zgraditi palačo iz ledu po ohranjenem načrtu iz 18. stoletja iz Sankt Peterburga. Arhitektura, pohištvo in dekoracija so bili iz ledu, v notranjosti je bilo nameščenih »tisočec« svetilk, od zunaj pa so palačo osvetljevale ponve z gorečo smolo. Zvečer sta bila ledena palača in z njo povezani Kolizej pravljicična kulisa burnih zabav, z glasbeno spremljavo Coliseums-Musikkorps, godbe, ki so jo ustanovili posebej za ta namen. Podnevi pa so si ljudje lahko ogledali in občudovali ledeno palačo za neznatno vstopnino.

Withalmove fantastične uprizoritve so za nekaj časa presegle celo podobne zabaviščne kraje na Dunaju, zato je Wiener Zeitung v koledarju prireditev pogosto objavljala tudi zabave v graškem Kolizeju, tako da se je razširilo mnenje, da v celotni državi ni primerljive stavbe.

Razkošna stavba Kolizeja – Benediktsburg (grad Benedikt)

Talentrani podjetnik Withalm se je zaradi uspešnosti koncepta prireditev v Kolizeju že leta 1841 odločil, da bo prostore razširil. Posebno kongres nemških naravoslovcev leta 1843, pod pokroviteljstvom nadvojvode Johanna, ki ga je tudi sam otvoril, je terjal boljšo uporabo osrednje kupolaste dvorane.

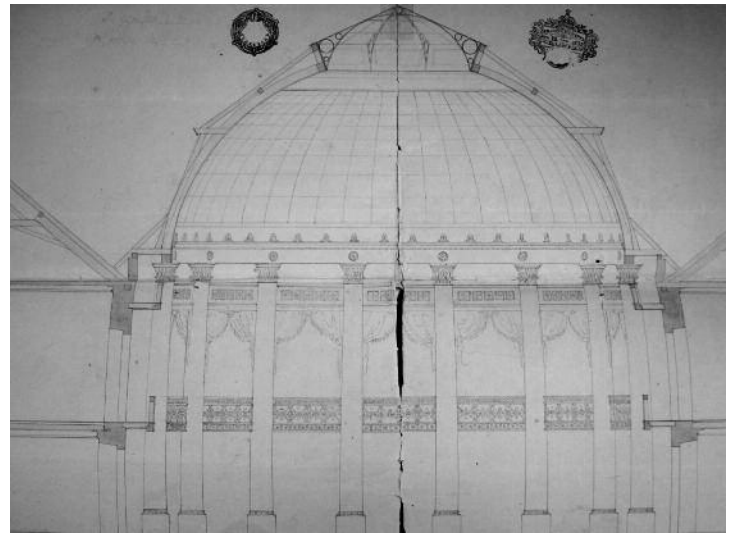
Withalm je ob tej priložnosti v dvorani postavil večnadstropno leseno galerijo z dvema stopniščema, s čimer je dvorano naredil še atraktivnejšo. Še več, na vrtu med svojo privatno hišo in Kolizejem je zgradil še dolgo, na tri dvorane razdeljeno, oranžeriji podobno stavbo, odprto na vrt. Že v letu, ko je bila zgrajena, so natančno opisali prizidek v Tehničnem slikovnem atlasu tovarn (Technischer Fabriks-Bilder-Atlas) pod naslovom »Nova razkošna stavba v vrtu Withalmovega Kolizeja, grad Benedikt« (»Das neue Prachtgebäude in Withalms Coliseums-Garten, die Benediktsburg«). Osnutek – tako piše avtor – je naredil Withalm sam, ki je tu prvič označen kot arhitekt. Dekoracijo in oblikovanje notranjih prostorov pa pripisujejo »genialnemu arhitektu in uradnemu inženirju Haßlingerju«. V kletni etaži, osvetljeni z dnevno svetlobo, so bile »velikanska kuhinja«, »jama Ludlam« in »celice« za pivo, poleg tega pa še »kopalnice za mrzlo vodo«. Nadstropje je bilo sestavljeno iz treh, s korintskimi stebri ločenih dvoran. Načrt, ohranjen v graškem mestnem arhivu, sicer prikazuje preprostejši, toskanski red stebrov. Dvorane so bile osvetljene z velikimi okni s polkrožnimi loki, ki so segala do tal in tako omogočala dostop na vrt. Srednja od treh dvoran je bila širša in je oblikovala rizalit. Dvorane so bile poimenovane bile po Withalmovih sinovih; srednja, Victorjeva, se od stranskih, Venustusove in Sinesiusove, ni razlikovala le po širini, ampak tudi po višini prostora. V srednjem rizalitu je bil prostor za orkester, ki je bil od dvorane ločen z desetimi stebri. Nasproti je stala ogromna skulptura Neptuna, stoječega na glavi delfina, iz katere je tekla voda. Levo in desno od dvoran so se nahajali okusno okrašeni manjši atriji, ki so izbranim gostom nudili lep sprejem, hkrati pa omogočali dostop do stopnic na galerijo in v kletne etaže.²⁵

Kolizej kot kongresni center

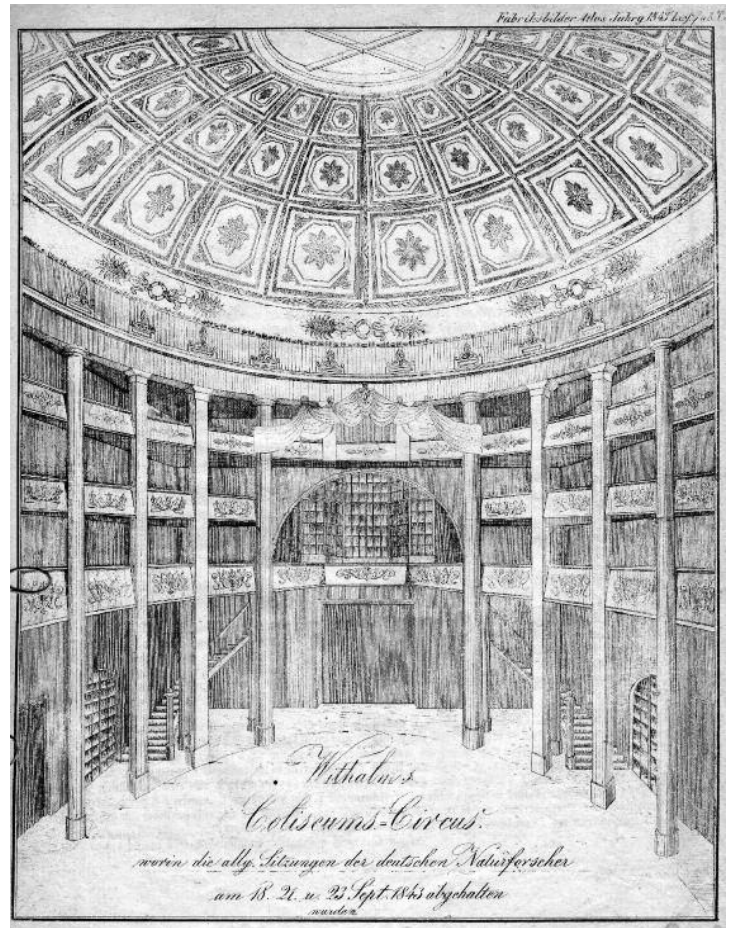
Hans Hegenbarth, poleg Justusa von Liebiga eden od gostov iz Nemčije, je z že omenjenega kongresa nemških naravoslovcev in zdravnikov leta 1843 poročal, da je otvoritvena prireditve potekala v bolj elegantni dvorani Redoute. Seje in družbene prireditve pa so potekale v Koloseju (...) »tako veličastno in odlično, da takšne lokacije nimamo v celotnem Berlinu«. Nadalje še poroča, da je bil nadvojvoda Johann osebno prisoten na vseh sejah in da je tudi obdeval z drugimi udeleženci (do petsto). Nadvojvoda Johann je tudi predstavil »štajersko kulturo«: »Iz najrazličnejših štajerskih dolin so bili povabljeni najboljši pevci in pevke, jodlarji, muzikanti, alpski klicarji, pastirski pisakči itd. (...) Celotna dežela se je udeležila tega praznika, za katerega je odlično opremljeni Kolizej nudil velike prostore, v katerih se je zvečer pet do šest tisoč ljudi zabavalo na najrazličnejše načine.«²⁶ To in podobna poročila so bistveno prispevala k temu, da je šel glas o Kolizeju kot o veličastni dvorani prek deželnih meja. Zato tudi ni presenetljivo, da je bil Kolizej kot posebno zanimiv omenjen celo v mednarodno razširjenem gledališkem časopisu Bäuerles, vendar z obžalovanjem, da se stavba ne imenuje »Coloseum«. Withalmovo prireditveno središče je tudi v letu 1844 zbujalo posebno pozornost. Najprej je v njem svojo 25. obletnico, ki jo je odprl njen predsednik nadvojvoda Johann, praznovala Štajerska kmetijska družba. Že nekaj tednov kasneje je bil v Kolizeju znova praznični banket, na katerem je bila pod vodstvom nadvojvode navzoča vsa družbena smetana. Praznovali so otvoritev prve štajerske železniške proge med Müzzuschlagom in Gradcem. Nadvojvoda Johann se je s svojimi visokimi gosti odpravil na potovanje iz Müzzuschlaga in približno tri ure in pol kasneje je prispel na železniško postajo v Gradcu.

Največja čast pa je še isto leto doletela Withalma ob obisku cesarskega para. Cesar Ferdinand je s soprogo Mario Anno obiskal prostore Kolizeja in se nato udeležil meščanskega praznika, ki je pritegnil osem tisoč ljudi in tako popolnoma zapolnil njegove kapacitete.

Withalmova organizacijska spretnost je leta 1845 omogočila vrsto koncertov mladega, na Dunaju pa že poznanelega Johanna Strauša mlajšega. Withalm se je s Straušom dogovoril za tri koncerte, zaradi navdušenja graške publike pa je iz tega nastalo šest prazničnih soarej. V graškem časopisu so poročali o » (...) gospodu Straušu in njegovi godbi, ki je triumfirala pred več kot tisoč ljudmi.«²⁷

Slika 7: Prerez kupole v glavni dvorani, vir; Graški mestni arhiv, mapa Kolizej

Slika 8: Kupolasta dvorana v slogu Panteona, prim.: Slika 3, vir; StLA_HB_1703

Slika 9: Grad Benedikt, Vinzezn Reim, barvna radiranka, vir: StLA_OBS_Graz_II_GA9

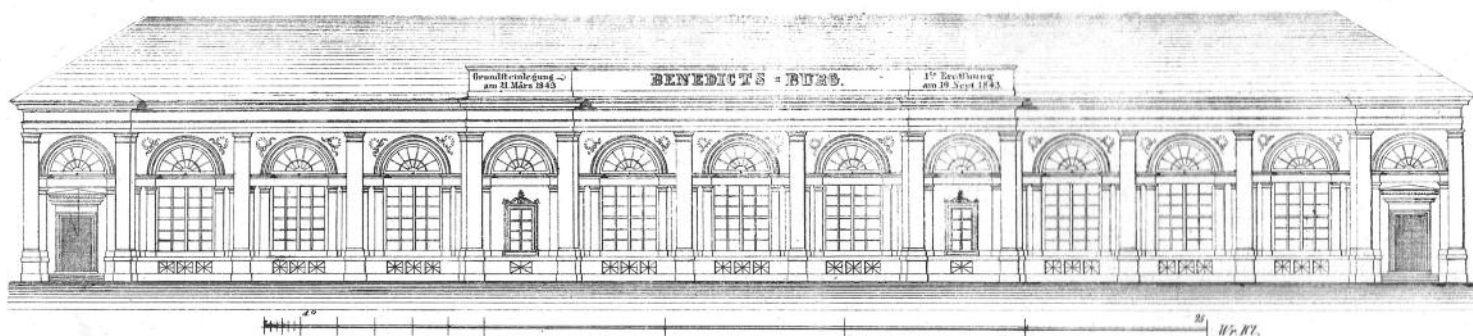
Multifunkcionalna zgradba v novi mestni strukturi

Withalмов projekt zabavišne zgradbe je bil tako priljubljen zaradi podjetniške nadarjenosti lastnika in večstranskega trženja. Tudi precejšnja rast mesta je bila dobra podlaga za raznoliko uporabo stavbe, saj je način življenja v Gradcu postajal vedno bolj mesten, kar se je izražalo v spreminjanju organizacije delovnega in prostega časa. Številni časopisni članki in napotki za prireditve so zato tudi pri ljubljanskih mestnih očetih zbudili željo, da bi tudi sami uredili podoben prireditveni prostor. Withalmo so leta 1845 pooblastili za gradnjo Kolizeja v Ljubljani – po načinu in slogu sledečega graškemu vzorcu – že leto pozneje pa je bil žrtev požara. V kratkem času obstoja je stavba postala nepogrešljiva, tako da so jo hitro na novo zgradili. Kolizej je prebivalcem nudil jahalno šolo, pivnico, razne dvorane za ples in koncerte ter kavarno.

Leta 1847 je Withalm postal častni meščan mesta Ljubljane. Na srečo se je Kolizej v Ljubljani ohranil do danes, da nam priča o arhitekturnem in kulturnem pomenu Kolizeja kot kraja razvedrila v 19. stoletju.

Graški Kolizej je do šestdesetih let 19. stoletja še nudil prostor mnogim zanimivim in zabavnim prireditvam, sicer pa je Withalm stavbo vedno bolj uporabljal za vojaške namene in jo dajal mestu Gradec v najem. Najemno pogodbo za namestitev garnizonskih enot je sklenil z županom Moritzem Ritterjem von Franckom. Po Withalмовi smrti leta 1865 je strast njegovih dedičev za trženje stavbe hitro upadla. Prevladujejo zapisi o več mesecev trajajočih namestitvah vojske, zato se o stavbi večkrat govori kot o »vojašnici«.

Leta 1865 so stavbe »Benediktsburg« stalno začeli uporabljati za drugačne namene. Izraelitska skupnost (Israelitische Corporation), ustanovljena leta 1863, zaradi dolgoletne prepovedi naselitve na Štajerskem ni imela stalne sinagoge. Za molitve ob praznikih in kulturna srečanja so uporabljali kar zasebna stanovanja ali gostilne. Ker pa je skupnost stremela k čim hitrejšemu pravnemu priznanju, je imela ustanovitev stalne sinagoge s kulturnim središčem za večinoma liberalno naravnano judovsko prebivalstvo velik pomen. Članek graškega časopisa Tagespost je poročal o spremenjeni funkciji stavbe »Benediktsburg«, levega dela Withalmovega Kolizeja. Poročevalec, ki piše o dvorani v »bizantinskem slogu«, natančno opisuje bistvene spremembe tega prostora: »Nasproti vhoda je kamnit oltar z zlatimi okraski (...). Vrata do skrinje zaveze so okrašena z zaveso iz temno rdečega žameta s številnimi zlatimi vezeninami. Sam oltar sam stoji na precej velikem odru, obdanem z lepo, pozlačeno železno ograjo. V dvorani je 108 sedežev, za ženske pa so na treh straneh galerije na osmih stebrih uredili prostor za 130 oseb. Strop dvorane je moder z rumenimi zvezdami, (...) okna so mlečno zastekljena, (...) pozlata in tapetniška dela so preprosta in narejena z okusom.«²⁸ Po tem opisu sodeč se ni spremenila le dekoracija prostora. Odstranili so nekaj stebrov, vstavili večje odre in preoblikovali strop, ki je bil prvotno okrašen s pompejskimi motivi, kar kaže na prizadevanje, da bi razvedrilno dvorano z arhitekturnimi posegi spremenili v judovsko sinagogo. Gradbene spremembe beležijo tudi upanje judovskega prebivalstva, da so našli stalno novo domovino.²⁹

Slika 10: Fasada gradu Benedikt, vir: kot slika 3

Slika 11: Tloris prittličja gradu Benedikt